

Montserrat Badia i Cardús

INTRODUCCIÓ
A LA FONÈTICA I A LA
FONOLOGIA CATALANES

Curial Edicions Catalanes
Publicacions de l'Abadia de Montserrat
2002

ÍNDEX

Introducció	7
Bibliografia	11
1. <i>Fonètica i fonologia. So i fonema</i>	15
1.1. Fonètica i fonologia, versus fonologia i fonètica	15
1.2. El so	19
1.3. El fonema	20
2. <i>La transcripció de sons i de fonemes.</i>	21
2.1. Necessitat i utilitat dels alfabet fonètics	21
2.2. Signes fonètics.	24
2.3. La transcripció fonètica i els signes diacrítics	24
2.3.1. La transcripció fonètica.	24
2.3.2. Principals signes diacrítics, segons l'AFI.	26
2.3.2.1. Sonorització	26
2.3.2.2. Ensordiment	26
2.3.2.3. Accent	27
2.3.2.4. Relaxació o relaxament	28
2.3.2.5. Labialització	29
2.3.2.6. Dentalització	29
2.3.2.7. Palatalització	29
2.3.2.8. Velarització	29
2.3.2.9. Nasalització	30
2.3.2.10. Obertura	30
2.3.2.11. Tancament	30
2.3.2.12. Allargament	30

2.3.2.13.	Separació de síl·labes i de mots	30
2.3.2.14.	Pausa	31
2.3.2.15.	Síntesi dels signes diacrítics	31
2.4.	L'alfabet fonològic i la transcripció fonològica	32
3.	<i>Exemplificació de la interrelació entre fonètica i fonologia: del continuum fònic als fonemes, i d'aquests a llurs realitzacions fonètiques .</i>	33
4.	<i>Fonètica articulatòria . . . . .</i>	39
4.1.	La respiració i els òrgans de fonació i d'articulació	39
4.1.1.	Respiració i òrgans infraglòtics	39
4.1.2.	Els òrgans de fonació o glòtics	40
4.1.3.	Els òrgans d'articulació o supraglòtics	42
4.1.3.1.	La cavitat faríngia	43
4.1.3.2.	La cavitat bucal	43
4.1.3.3.	La cavitat labial	46
4.1.3.4.	La cavitat nasal	46
4.2.	Classificació dels sons des del punt de vista articulatori.	46
4.2.1.	Per l'acció de les cordes vocals: sonor/sord	46
4.2.2.	Vocal/consonant	47
4.2.3.	Per la manera d'articular	48
4.2.4.	Pel punt d'articulació	52
4.2.5.	Determinació articulatòria d'un so	54
4.3.	Diferents moments d'una articulació.	54
4.3.1.	Fase intensiva o intensió	54
4.3.2.	Fase tensiva o tensió	54
4.3.3.	Fase distensiva o distensió	54
4.4.	Repòs absolut i repòs relatiu. Posició inicial, medial i final . .	56
5.	<i>Fonètica acústica i auditiva . . . . .</i>	57
5.1.	La fonètica acústica, el so i l'ona sonora	57
5.1.1.	L'ona periòdica	59
5.1.2.	L'ona aperiòdica	59
5.1.3.	L'ona periòdica simple	60
5.1.4.	L'ona periòdica composta	60
5.2.	L'ona periòdica simple	61
5.2.1.	Amplitud	63
5.2.2.	Freqüència	63

5.3.	L'ona periòdica composta. La ressonància.	66
5.3.1.	Amplitud i intensitat	68
5.3.2.	Quantitat o durada	69
5.3.3.	Freqüència i to o altura musical	69
5.3.4.	Timbre o qualitat acústica	70
6.	<i>L'espectrògraf i els espectrogrames</i>	73
6.1.	Anàlisi espectrogràfica de les vocals	75
6.2.	Anàlisi espectrogràfica de les consonants	76
6.2.1.	Blanc i barra d'explosió.	77
6.2.2.	Les transicions i els <i>loci</i>	78
6.2.3.	Barra de sonoritat.	79
6.2.4.	Sorolls	80
6.2.5.	Elements vocàlics	81
7.	<i>Fonologia</i>	83
7.1.	Fonema i tret distintiu; matriu de trets.	83
7.2.	Commutació i parell mínim i submínim, perfecte i imperfecte	86
7.3.	Trets distintius	89
7.3.1.	Trets distintius intrínsecs	89
7.3.2.	Trets distintius prosòdics	91
7.3.3.	Els trets binaris de Jakobson i Halle	96
7.4.	Oposició fonològica. Classes d'oposicions fonològiques . . .	100
7.4.1.	Bilaterals i multilaterals	101
7.4.2.	Proporcionals i aïllades	102
7.4.3.	Privatives, graduals i equipollents	103
7.4.4.	Constants i neutralitzables	104
7.4.5.	Correlació: marca de la correlació; feix correlatiu . . .	105
7.5.	Sistemes majors o complets i sistemes menors o reduïts. . . .	107
7.5.1.	Neutralització i arxífonema.	107
7.6.	Realitzacions fonètiques: les diferents variants	110
7.6.1.	Camp de dispersió i marge de seguretat	111
8.	<i>Configuració de l'estructura sil·làbica del català</i>	113
8.1.	La síl·laba	113
8.1.1.	Diferents tipus de distribució sil·làbica.	114
8.2.	La sil·labificació	115

8.3.	Estructura sillàbica del català	118
8.3.1.	El nucli	119
8.3.2.	El marge anterior	121
8.3.3.	El marge posterior	122
8.3.4.	Síntesi dels fonemes i arxifonemes en cada posició sillàbica	125
8.4.	La tipologia sillàbica en català i exemplificació de cada tipus.	126
9.	<i>El sistema vocàlic del català</i>	133
9.1.	Trets distintius que caracteritzen els fonemes vocàlics del català: grau d'obertura de la cavitat bucal i posició dels òrgans articuladoris	133
9.2.	Sistema tònic i sistema àton. Principals variants dialectals	137
9.2.1.	Sistema tònic i sistema àton, i llurs realitzacions fonètiques	138
9.2.2.	Principals variants dialectals: diferents solucions del sistema vocàlic segons els dialectes catalans	142
9.2.2.1.	El rossellonès	143
9.2.2.2.	El balear	145
9.2.2.3.	L'alguerès	146
9.2.2.4.	El català occidental	147
9.2.2.5.	Varietat dialectal, però unitat de llengua.	148
9.3.	Vocals en contacte en l'àmbit del mot	149
9.4.	Sinalefes i elisions	150
9.4.1.	Sinalefes	152
9.4.2.	Elisions	153
10.	<i>El sistema consonàntic del català</i>	157
10.1.	Trets distintius que caracteritzen els fonemes consonàntics del català: acció de les cordes vocals, manera d'articular i punt d'articulació	157
10.2.	Algunes qüestions polèmiques en la determinació del sistema consonàntic del català	163
10.2.1.	Els sons africats [ts, dz, tʃ, dʒ] tenen valor fonològic?	164
10.2.2.	Els sons aproximants [y, ɰ] són fonològicament pertinents?	167
10.3.	Els diftongs	169
10.3.1.	Diftongs creixents	172
10.3.2.	Diftongs decreixents	176

10.4.	Sistemes majors i sistemes menors: neutralitzacions i arxifonemes	182
10.5.	Algunes qüestions preliminars: fenòmens fonètics a l'interior de paraula i per fonètica sintàctica	190
10.5.1.	Sonoritzacions	190
10.5.2.	Assimilacions	192
10.5.3.	Geminacions	194
10.5.4.	Emmudiments	196
10.5.5.	Sensibilitzacions	197
10.6.	Realitzacions fonètiques dels fonemes consonàntics	198
10.6.1.	Els fonemes oclusius i llurs realitzacions fonètiques	199
10.6.1.1.	El fonema /p/	199
10.6.1.2.	El fonema /b/	203
10.6.1.3.	El fonema /t/	205
10.6.1.4.	El fonema /d/	208
10.6.1.5.	El fonema /k/	210
10.6.1.6.	El fonema /g/	212
10.6.2.	Els fonemes africats i llurs realitzacions fonètiques .	215
10.6.2.1.	El fonema /dz/	215
10.6.2.2.	El fonema /tʃ/	215
10.6.2.3.	El fonema /dʒ/	216
10.6.3.	Els fonemes fricatius i llurs realitzacions fonètiques	217
10.6.3.1.	El fonema /f/	217
10.6.3.2.	El fonema /s/	218
10.6.3.3.	El fonema /z/	220
10.6.3.4.	El fonema /ʃ/	221
10.6.3.5.	El fonema /ʒ/	222
10.6.4.	Els fonemes aproximants i llurs realitzacions fonètiques	223
10.6.4.1.	El fonema /y/	223
10.6.4.2.	El fonema /w/	224
10.6.5.	Els fonemes nasals i llurs realitzacions fonètiques . .	225
10.6.5.1.	El fonema /m/	225
10.6.5.2.	El fonema /n/	227
10.6.5.3.	El fonema /ɲ/	228
10.6.6.	Els fonemes laterals i llurs realitzacions fonètiques .	229
10.6.6.1.	El fonema /l/	229
10.6.6.2.	El fonema /ʎ/	231
10.6.7.	Els fonemes ròtics i llurs realitzacions fonètiques . .	232
10.6.7.1.	El fonema /r/	232
10.6.7.2.	El fonema /r̄/	233
10.7.	Algunes variants dialectals del sistema consonàntic català . .	234

10.7.1. El rossellonès	234
10.7.2. El balear	235
10.7.3. L'alguerès	236
10.7.4. El nord-occidental	237
10.7.5. El valencià no apitxat	237
10.7.6. El valencià apitxat.	238

INTRODUCCIÓ

El llibre que teniu a les mans pretén ser una introducció a la fonètica i a la fonologia del català, presentat d'una forma didàctica, pensant en els possibles destinataris del manual. Així, espero que pugui ser útil als estudiants universitaris de Filologia catalana, de Magisteri, de Logopèdia, etc., tots els quals es troben en la necessitat d'abordar l'estudi del funcionament i de la interpretació dels sons i dels fonemes de la nostra llengua. Ensenms, també pot ésser útil als professionals de la comunicació oral, que tanta importància ha anat adquirint avui dia en els mitjans de comunicació.

Tenint en compte la finalitat de l'obra, he procurat fer una exposició tan didàctica com m'ha estat possible, incloent-hi esquemes, quadres i síntesis, que il·lustrin les explicacions *in situ*. En aquest aspecte m'ha ajudat molt la meua experiència docent, que ens ensenya, al llarg dels anys, a fer unes explicacions com més clares millor, ben organitzades, ordenades i estructurades. Sóc del parer que les explicacions de la teoria més complicada sempre es poden presentar d'una manera accessible, entenedora i clara, i aquesta ha estat la meua intenció.

En aquest manual he tingut interès a presentar conjuntament la temàtica de la fonètica i de la fonologia, atesa la seva íntima interrelació. És ben cert que existeixen llibres o bé de fonètica, o bé de fonologia, presentant el tema dels sons o dels fonemes per separat, i tot és legítim, perquè bàsicament depèn del que es proposi l'autor. Ara bé, tenint en compte l'estreta relació que es dona entre les dues disciplines, m'ha interessat molt precisament de fer-ne veure els lligams i les interrelacions. Així, he partit de l'estudi de la fonètica, que és la disciplina que recopila el material sonor, i d'aquí he passat a la fonologia, a l'abstracció, per tal de retornar a les realitzacions fonètiques de cada fonema. Aquesta és l'estructura del llibre a grans trets.

L'enfocament lingüístic que he seguit és el mètode estructural, molt adequat a les disciplines fonètica i fonològica de la llengua, ja que és la part que es deixa sistematitzar més fàcilment, i pensant especialment en els destinataris de l'obra. Tal com ja he dit, el seu aspecte didàctic ha tingut molta importància per

a mi, de manera que penso que el mètode estructural permet de ser més accessible a un públic més ampli que no, per exemple, el mètode generativista, reservat a un públic més especialitzat. Així, m'he basat essencialment en la teoria de l'escola de Praga, permetent-me certes incursions en la de l'escola danesa.

L'origen d'aquest manual es remunta uns anys enrera, quan cada curs, a la classe de llengua a la universitat, els estudiants em demanaven algun llibre on poder-se orientar i ampliar les explicacions fetes a classe. És cert que actualment hi ha força bibliografia sobre el tema, però o bé són estudis parcials, o bé excessivament especialitzats per a estudiants dels primers cursos de carrera, o bé, al contrari, estudis massa poc rigorosos i amb certes falsedats, per l'afany de simplificar-ne la presentació. El que he pretès és omplir un buit intermedi entre aquests dos extrems, oferint una obra de conjunt, clara i entenedora, adequada per als estudiants universitaris que s'introdueixen en el camp de la fonètica i de la fonologia.

Actualment l'ensenyament del català s'ha normalitzat força tant en els estudis primaris com secundaris, i també a la universitat, és a dir, els nois i les noies estudien molt més català que fa uns anys, però en canvi es detecta fàcilment un deteriorament de la llengua oral, que es va escampant en tots els àmbits de la societat catalana. El català col·loquial, i també l'estàndard, estan molt viciats per contaminació sobretot del castellà, i aquesta situació cal esmenar-la aviat, si no volem fer massa tard. Doncs bé, crec que el present manual pot contribuir amb el seu gra de sorra a detectar aquelles impureses lingüístiques en el nivell oral, i a permetre de rectificar-les i corregir-les. Els futurs llicenciats en filologia catalana, mestres, logopedes, estudiosos de la comunicació oral, etc., per les professions que els tocarà d'exercir, han de tenir una especial cura de la llengua oral, i conèixer-ne el funcionament i els mecanismes, utilitzant cada so adequat a cada situació concreta, tenint en compte les diferents possibilitats de pronunciació dels mots en contacte, d'una gran riquesa de matisos en la nostra llengua, etc.

Quan hom es planteja d'escriure un tractat general de fonètica i de fonologia catalanes, tot seguit se li planteja el problema de com enfocar-lo globalment, no deixant de banda les característiques dialectals que no són les seves. La meva intenció no ha estat de prescindir dels altres dialectes, sinó tot al contrari. Nogensmenys, per tal de no complicar massa l'explicació, de moment m'he centrat en el meu dialecte, el català central, que és el que conec més bé, i després, en presentar les característiques del vocalisme i del consonantisme, n'he anat presentant les variants dialectals més importants, sense arribar al detall dels subdialectes.

L'obra l'he estructurada en deu capítols.

Al primer en presento els conceptes bàsics, la fonètica i la fonologia, i les seves unitats respectives, el so i el fonema.

Al segon plantejo la necessitat i la utilitat de l'alfabet fonètic, imprescindi-

ble en una obra com aquesta, la transcripció fonètica i els principals signes diacrítics. Em baso en l'alfabet fonètic internacional (AFI), que és el que s'ha anat estenent en les últimes dècades, per sobre del de la *Revista de Filología Española* (RFE).

Al tercer exemplifico, d'una manera didàctica, com es passa del continuum fònic als fonemes, i d'aquests a llurs realitzacions fonètiques, per tal d'aplicar-ho, més endavant, al vocalisme i al consonantisme del català.

Al quart em centro en les principals característiques de la fonètica articulatòria, i en la classificació dels sons des d'aquest punt de vista.

Al cinquè presento la fonètica acústica i auditiva, el so i l'ona sonora, els diferents tipus d'ona i les seves principals característiques.

Al sisè em refereixo a l'espectrògraf i als espectrograms, i a l'anàlisi espectrogràfica tant de les vocals com de les consonants.

Al setè ofereixo les característiques més importants de la fonologia: distinció entre fonema i trets distintius, matriu de trets; commutació i parell mínim i submínim, perfecte i imperfecte; els diferents tipus de trets distintius; les diferents classes d'oposicions fonològiques; els sistemes majors o complets i els sistemes menors o reduïts, neutralització i arxifonema; les realitzacions fonètiques de cada fonema.

Al vuitè elaboro la configuració de l'estructura sil·làbica del català. Per a això tinc en compte els diferents tipus de distribució sil·làbica, la sil·labificació i l'estructura sil·làbica del català, prenent en consideració el tractament del nucli, del marge anterior i del marge posterior. Finalment presento la tipologia sil·làbica en català i exemplifico cada tipus de síl·laba.

Al novè em centro en el sistema vocàlic del català. Presento els trets distintius que caracteritzen els fonemes vocàlics, el sistema tònic i el sistema àton i llurs realitzacions fonètiques, i les principals variants dialectals. Per últim tracto les vocals en contacte en l'àmbit del mot, i les sinalefes i les elisions que tenen lloc en el contacte entre mots, per fonètica sintàctica.

Per fi, al desè em centro en el sistema consonàntic del català. Presento els trets distintius que caracteritzen els fonemes consonàntics i, abans de tirar endavant, plantejo algunes qüestions polèmiques en la determinació del sistema consonàntic del català, que es basen en la discussió i afiliació dels sons africats i dels aproximants [y], [w] i seguidament exposo la problemàtica dels diftongs en català. Presento els sistemes majors i els sistemes menors, segons el context on es trobin inserits els diferents fonemes, les neutralitzacions que es donen i els arxifonemes que en resulten. Plantejo els fenòmens fonètics que tenen lloc tant a l'interior de paraula com per fonètica sintàctica (sonoritzacions, assimilacions, geminacions, emmudiments i sensibilitzacions). Faig la descripció de les diferents realitzacions fonètiques de cada fonema consonàntic, segons el context on es trobin inserides i segons el nivell d'elocució emprat i, per acabar, en presento altres variants dialectals, molt succintament.

Finalment, vull agrair a aquelles persones que m'han orientat i m'han fet observacions molt valuoses respecte al treball, en primer lloc al meu pare, les converses amb el qual m'han estat de gran utilitat, i també a Joaquim Rafel, que m'ha fet moltes observacions que m'han servit per a millorar el text.

He d'agrair igualment a la Fundació Pedro i Pons, que em va concedir una beca els cursos 1987-88 i 1988-89 per tal de poder realitzar aquest llibre, i a Publicacions de l'Abadia de Montserrat, per accedir a la seva publicació.

Barcelona, St. Privat, estiu de 2001